

Les Normes de Castelló i el seu context històric i cultural

Joan Peraire*
Rafael Serret**

Ara fa setanta-cinc anys, la ciutat de Castelló era molt diferent a la ciutat que coneixem ara. Tant en l'aspecte urbanístic, com en l'econòmic i social, en el cultural i literari o en el sociolingüístic. La societat castel·lonenca dels anys trenta era una societat intensament rural que mirava d'adaptar-se poc a poc a la modernitat, una societat profundament diglòssica, que reservava la llengua pròpia per als usos informals, especialment lligats als àmbits privats i al món de l'oralitat, i gestionava en castellà la major part dels usos formals, propis dels àmbits públics i de la comunicació escrita.

Tot i això, durant les dues primeres dècades del segle XX, s'observen alguns símptomes inequívocs de vitalitat cultural i una voluntat ferma de recuperació de l'ús del valencià per als usos formals. Aquesta voluntat normalitzadora topava, però, amb les polèmiques sobre el model de llengua que calia emprar (popular o arcaïtzant) i amb la manca d'una normativa ortogràfica i gramatical reconeguda per tothom. Les activitats de la Societat Castellonenca de Cultura, la tasca quotidiana d'un grapat de publicacions periòdiques i d'associacions culturals i professionals i, especialment, la proliferació d'intel·lectuals i homes de lletres que començaren a escriure en valencià van posar en evidència les mancances i van fer inajornable l'adopció d'una normativa clara i inequívoca. Jordi Colomina (2002), en la presentació a l'edició electrònica facsímil de les Normes, resumeix d'una forma molt clara el context en què es gestà l'acord i l'esperit d'aquell acte sense precedents:

El moviment de la Renaixença valenciana, iniciat en el segle XIX, havia aconseguit en les primeres dècades del segle passat una certa recuperació de l'ús literari del nostre idioma. Però mentre els escriptors populars l'escriuien amb una ortografia emprada al castellà, els pròpiament renaixentistes usaven diversos models d'ortografia arcaïtzant. Cap a 1930, el grup de jòvens escriptors que publicava la revista Taula de Lletres Valencianes, conscients de la necessitat d'acabar amb aquell estat d'anarquia ortogràfica, promogueren una campanya per tal d'arribar a unes normes unitàries.

La idea va anar guanyant ràpidament adeptes, gràcies sobretot als esforços d'hòmens com Adolf Pizcueta, però només va entrar pel bon camí quan els intel·lectuals de la Societat Castellonenca de Cultura la van fer seua. Va ser a la ciutat de Castelló de la Plana on en desembre del 1932 els principals escriptors i entitats culturals valencianes del moment aplegaren a un acord transaccional que seria històric per a la

* Professor d'ensenyament secundari de l'IES Francesc Ribalta i professor associat del departament de Filologia i Cultures Europees de la Universitat Jaume I.

** Professor d'ensenyament secundari de l'IES Francesc Ribalta.

nostra llengua. Entre els escriptors signants de l'acord destacava en primer lloc el gramàtic de més anomenada llavors entre els valencians: el pare Lluís Fullana. I entre les institucions, a més de la Societat Castellonenca de Cultura, promotora de l'acord, hi havia també entitats tan prestigioses com Lo Rat Penat i el Centre de Cultura Valenciana.

Aquell acord de normes ortogràfiques valencianes va ser divulgat i perfeccionat primerament gràcies a l'obra de gramàtics com Carles Salvador i Josep Giner, i posteriorment per lingüistes com Manuel Sanchis Guarner i Enric Valor. Gràcies a les Normes Ortogràfiques de Castelló (també conegudes com a Normes del 32) milers de valencians hem après a llegir i a escriure correctament la nostra llengua al llarg de vora setanta anys.

Per tant, la signatura de les Bases d'unificació en un acte que tingué lloc el 21 de desembre de 1932 a la ciutat de Castelló, és un fet fonamental per a la societat valenciana contemporània. D'una banda, perquè constitueix la primera pedra de l'edifici de la normalitat lingüística i cultural; i de l'altra, perquè suposa un reconeixement explícit de la unitat de la llengua catalana i, per tant, té un altíssim valor simbòlic.

Amb aquesta modesta aportació, que no té pretensions d'originalitat, s'intenta simplement donar a conèixer el context històric i social en què es produí l'acord ortogràfic del 32, exposar breument la realitat sociolingüística, la tasca que dugueren a terme els escriptors castellonencs i l'impacte social dels nous mitjans de comunicació de massa i, finalment, explicar què són les Normes de Castelló i analitzar-ne l'acceptació, l'impacte i la pervivència en la societat valenciana actual.

1. El context històric i social: la ciutat de Castelló durant els anys trenta

La visió que ens ha arribat de Castelló de la Plana en la dècada dels anys trenta és variada. D'una banda, escriptors com Max Aub (1997) la descriuen com una ciutat petita, provinciana i menestral, com «un pueblo chato, ancho, sin más carácter que la falta de él». Aquesta frase contundent, que perfila perfectament la visió de Max Aub, pretén abastar tant la pobresa material de les construccions com la manera de ser dels habitants de la capital castellonenca. Un poc més d'animositat trobem en aquesta citació de Sanchis Guarner, procedent del pròleg al llibre *De la meua garbera* (1974), de Josep Pascual Tirado:

En el primer quart del segle XX, Castelló de la Plana tenia devers 30.000 habitants; és a dir, menys de la tercera part dels que compta actualment. Era una petita ciutat eminentment comercial, amb una indústria incipient i una sòlida base agrària. S'havia consumat ja la transformació del secà i els canemars en tarongerai i continuava el drenatge dels aiguamolls de vora mar. Desapareixia la indústria tradicional dels soguers, però a la ciutat hi havia una nombrosa menestralia, diligent i festiva. L'escassa immigració s'integrava ràpidament i tothom parlava sempre valencià. Les cases eren molt estretes, però llarguerudes, i mai no tenien més de tres plantes, i els carrers no eren amples, però sí perpendiculars i paral·lels i prou ben endreçats. La ciutat —havia estat vila fins el 1873— mancava de monuments importants i de pintoresquisme cridaner, però posseïa un equilibri harmònic i plaent, que les generacions posteriors no

han sabut conrear. Una bona part dels llauradors del terme eren propietaris de la terra que conreaven directament.

D'altra banda, Pere Calders, en la novel·la *Unitats de xoc*, publicada el 1938, ens parla de Castelló com una ciutat en què és impossible sentir-se foraster. Una ciutat mediterrània, calmosa, plena de sol i vida; amb bars, cinemes, teatre, xiques boniques, comerços...

Efectivament, en aquests anys existien cinc sales de cinema en funcionament i els comerços abundaven. La ciutat es consolidava com a centre comercial comarcal amb una petita burgesia que apostava pel republicanisme. Els canvis que va comportar la revolució industrial provocaren, com a molts altres llocs, les tensions pròpies de l'època entre el món urbà i el món rural. Castelló era la vila i eren els ravalers. El de la Trinitat era jornaler, menestral i republicà. El de San Fèlix, llaurador i catòlic. A la vila residia el funcionari, els comerciants i també les famílies benestants.

La crisi econòmica produïda per l'acabament de la guerra europea amb les dificultats per a l'exportació de la taronja, propicià noves vies de producció econòmica i desenvolupament industrial amb la consegüent emigració i conflictes sindicals. Entre 1900 i 1930, Castelló augmentà la seua població un 23%. Especialment significatiu fou el període de la dictadura de Primo de Rivera, en què es va dissenyar un Pla General d'Ordenació i Urbanització de Castelló, presentat per l'arquitecte Vicent Traver, essent alcalde Salvador Guinot.

Aquest panorama ens apropa a un ciutat més complexa, més moderna i en creixement. La cultura castel·lonenca ja no solament viu de la seua tradició local sinó que la combina amb aires cosmopolites. En les arts plàstiques, destaquen, entre d'altres, Joan Baptista Adsuara, Vicent Castell i Joan Baptista Porcar. La música viu un bon moment amb autors com Vicent Ripollés, Francesc Escoin, Vicent Asensio i Matilde Salvador, desapareguda recentment (2007).

També en el camp de les ciències ens trobem amb científics destacats com José Royo Gómez, Francisco Pradillo i Vicent Sos Baynat. El món de l'educació requereix una atenció especial: front a una escola tradicional i desarrelada del seu medi natural, comencen a sorgir interessants propostes de renovació pedagògica. Es demanen més biblioteques, més laboratoris; s'apliquen nous mètodes com la tècnica Freinet i naixen les colònies escolars. Lligat estretament amb aquests avenços pedagògics es promou l'ús del valencià en l'ensenyament: es crea l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, de la qual són membres, entre d'altres, Carles Salvador, Miquel Alonso, Antoni Porcar, Serafí Salort, Genar Tortosa, Enric Soler, Enric Aguilar, o Josep Francesc Boix, i es debat sobre el bilingüisme i el paper del mestre en el procés de recuperació de la nostra cultura. En aquest context, cal esmentar la celebració a Sant Pau d'Albocàsser, el 1933, de la Colònia Escolar Valencianista, en la qual s'implicaren entitats valencianistes i també la Societat Castellonenca de Cultura, de la qual eren membres alguns dels mestres esmentats.

La Societat Castellonenca de Cultura es fundà l'any 1919 i juntament amb l'Ateneu (1924) foren dos focus d'irradiació cultural. El caràcter del poble castel·lonenc un tant irònic, però benvolent amb els seus conciutadans, va fer que els membres d'aquestes entitats foren coneguts com «els sabuts», entre els quals trobem Salvador Guinot, Ricardo Carreras, Joan Baptista Carbó, Àngel Sánchez

Gozalbo, Lluís Revest, Gaetà Huguet, Carlos González Espresati i Josep Pascual Tirado.

Alguns d'aquests *sabuts* també foren professors de l'Institut Francesc Ribalta durant aquesta dècada: Salvador Guinot, Lluís Revest, Vicent Sos, Francesc Esteve i Bernat Artola.¹

El fet que Castelló fos el marc de la signatura de les Normes de Castelló no fou causal. Tenia el prestigi de posseir una entitat com la Societat Castellonenca de Cultura, de mèrit científic reconegut, un dinamisme cultural envejable i, el que és més admirable, independentment de qüestions ideològiques, hi havia una convivència entre els sectors intel·lectuals de la ciutat que la diferenciaven de les contínues baralles de la capital. Entre els signants de les Normes hi ha tot un ample espectre social, polític i ideològic: professors (Lluís Revest, Salvador Guinot), polítics (Maximilià Alloza, Emili Calduch, Gaetà Huguet), escriptors (Josep Pascual Tirado, Lluís Sales Bolí, el mateix Salvador Guinot, Enric Soler i Godes, també mestre), investigadors (Honorí Garcia), arquitectes (Miquel Martí), pintors (Joan Baptista Porcar) i metges (Miquel Peña, Àngel Sánchez Gozalbo, també escriptor).

Després d'aquest breu recorregut pels viarans econòmics i culturals castellonenca d'aquesta dècada, hem de concloure que ens trobem davant d'una ciutat que no solament relluïa pel sol i la placidesa mediterrània, sinó que emergia i destacava en el panorama cultural valencià del seu temps. No debades Azorín afirmava que Castelló de la Plana era la «capital cultural del País Valencià» (Meseguer, 2003: 29).

2. Llengua, societat i cultura

2.1. L'ús social del valencià

Tal com deia el professor Manuel Sanchis Guarner, a Castelló, en el primer quart del segle XX, «l'escassa immigració s'integrava ràpidament i tothom parlava sempre valencià». I era cert. Però el fet que tothom parlara valencià no suposava un tracte igualitari o preferent en relació al castellà. En realitat, tal com havia passat en el transcurs del segle XIX, el valencià i el castellà tenien clarament diferenciades les seues funcions: el valencià era la llengua familiar, del carrer, dels usos informals, i el castellà era la llengua de l'administració, de l'església, dels actes públics, de l'educació, de tots els àmbits formals.

Fins i tot, des de partits republicans majoritaris com el Partido Republicano Autónomo de Fernando Gasset es fomentava aquesta situació diglòssica. Així, per exemple, en la valoració de l'Avantprojecte d'Estatut d'Autonomia de 1931, proposaven el castellà com a llengua oficial i reservaven el valencià per als usos particulars i familiars. Més encara, en un míting celebrat a la Plaça de Bous de Castelló, José Castelló Soler, polític republicà i radical-socialista, hagué de canviar

1. Si es vol conèixer més a fons la relació del professorat de l'Institut Francesc Ribalta, es pot consultar l'article «L'institut durant la guerra civil», de Francesc Mezquita, aparegut a la revista *Ribalta* (1994).

de llengua (havia començat en valencià) a causa de la cridòria dels assistents que li exigien «Que hable en español!»²

En el camp de l'educació, el castellà no era solament la llengua vehicular, sinó que a més servia per a configurar una consciència integradora d'una visió estatal uniforme on l'única cultura era la castellana. Si, a més, observem que l'any 30, solament el 56'06 % dels homes i el 40'18 % de les dones de Castelló de la Plana sabien escriure (Meseguer, 2003: 231), és fàcil adonar-se del valor simbòlic que tenia el castellà com a llengua de prestigi.

Pel que fa a l'Institut Francesc Ribalta, la dinàmica lingüística és la mateixa: uns professors que ensenyen en castellà i uns alumnes majoritàriament valencianoparlants. La institucionalització del castellà a l'institut devia ser tan poderosa, que no consta la utilització del valencià per professors del centre tan significatius com Salvador Guinot, Lluís Revest, Francesc Esteve o Vicent Sos, tot i que l'ús oral informal entre els mateixos alumnes i entre els alumnes i alguns professors devia ser habitual. Tanmateix, el període república propicià la creació d'una càtedra de valencià a l'institut (1938), que va ser ocupada per l'escriptor Bernat Artola, encara que els fets de la guerra civil impediren el seu desenvolupament normal i la consolidació.

Sense deixar el marc de l'Institut Francesc Ribalta, i en el context de la celebració de l'Assemblea de Mestres de Levante, també és molt significatiu el conegut episodi protagonitzat per Carles Salvador, que, quan intentava impartir, en valencià, una conferència sobre la problemàtica del bilingüisme al País Valencià, fou interromput per crits constants de «Viva España!» i els mestres castellans i murcians abandonaren la sala.³

Un cas singular en l'ús social del valencià a la ciutat de Castelló és el protagonitzat pel patrici Gaetà Huguet Brea i després pel seu fill Gaetà Huguet Segarra. Amb la seua subvenció econòmica se supleix la manca de suport oficial a l'ensenyament del valencià i es donen classes al Casino d'Artesans, a l'entitat La Nostra Terra i a l'Ateneu. Gaetà Huguet Brea vinculava l'ús i el coneixement de la nostra llengua al progrés econòmic i social:

Volem y designem, dit en altres paraules, lo renaiximent de la grand familia valenciana, del grand poble valencià. Los que ací nos congreguem y acaronem dins d'aquesta societat que diem regionalista, com podríem anomenar autonomista o nacionalista, portem al cor empeltat l'amor a la nostra Terra, y l'odi africà al Centralisme;

2. Aquests fets són coneguts a través del seguiment que feia la premsa de l'època. En el periòdic *República* de 16-07-1931, es veu l'opinió del Partido Republicano Autónomo i en el periòdic catòlic *La Provincia Nueva* de 23-06-1931 es valorava l'actitud del públic en la intervenció de José Castelló Soler de la següent manera: "A la mayoría de los oradores, le sería más fácil y más seguro el valenciano que el castellano y sin embargo buscan en Cervantes y no en Ausias March, las palabras de más sonoridad, más expresivas y más alucinadoras porque creen que el castellano llega más pronto y más hondamente al alma de las multitudes. El pueblo de Castellón desde hace muchísimos años oye complacidísimo las lecciones ciudadanas en castellano y las voces de mando también las oye en castellano y las obedece entre otros motivos porque lo siente". Aquesta informació i el seguiment de les tensions lingüístiques presents en la premsa es pot consultar en el llibre *La qüestió lingüística en la premsa de Castelló de la Plana* (Ramos, 1989: 123-124).

3. Els fets, que van ser l'inici d'un acte d'homenatge a Carles Salvador i de desgreuge pel boicot, que tingué lloc el 30 de desembre de 1932, foren recollits pel setmanari *El Camí* en una ampla crònica signada per Llorenç Sorlí Ballester (publicada en el número 44, del 7 de gener del 1933). Si voleu una informació més completa i detallada sobre l'ús del valencià a l'Institut Francesc Ribalta, vegeu l'article de Vicent Pitarch «L'institut Ribalta davant la llengua del País», publicat la revista *Ribalta* (1994).

convençuts què d'ell bróllen lo decaïment de la nostra raça y l'anèmia moral del nostre poble.

... Aspirem a que la nostra llengua vernàcula siga sola la parlada en la nostra llar; pels nostres camps y en les nostres viles; que siga ensenada en les escoles públiques; en los instituts y universitats orientades, no cap al centre format de races hidalgues, pero molt decadents y endarrerides; sino cap a les nacions mes avançades d'Europa y América... (*La veu de la Plana*, 1916; reproduït a Ramos, 1989)

Els anys trenta significaren, pel que fa a la situació del valencià, un esforç considerable per poder introduir la llengua pròpia en els àmbits formals, dels quals havia estat foragitada. Les Normes de Castelló de 1932, fruit dels consens, permeteren la viabilitat d'una varietat estàndard que possibilitava la presència del valencià en el món de l'educació, la ciència, la cultura i l'administració. Però el colp d'estat de 1936, la guerra i la repressió posterior van fer impossible l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia que haguera permès l'ús oficial del valencià en els diferents àmbits.

Si bé el valencià continuava patint l'estigma diglòssic de ser una llengua rural, de poble, de classes inferiors, no apta per als usos prestigiosos, no deixava de ser la llengua més parlada en la societat castellanenca i anava assolint petites parcel·les en les manifestacions literàries, en la premsa local, i fins i tot rebia l'impuls dels sectors valencianistes, sense distinció de posició social, influenciats pel moviment de la Renaixença que s'havia desenvolupat durant el segle XIX.

2.2. Els debats sobre la llengua

L'interés per l'ús oral i escrit de la llengua pròpia, al País Valencià, va en paral·lel al creixement del valencianisme polític. Les diverses opcions ideològiques valencianistes augmentaren molt significativament, especialment amb l'arribada de la República: Assemblea Regionalista Valenciana (1907), Joventut Valencianista (1908), Unió Valencianista Regional (1918), Agrupació Valencianista Republicana (1923), etc. Juntament amb associacions culturals i civiques, s'aprofità el creixement de la premsa escrita per difondre aquestes actituds valencianistes i això provocà un interés creixent per l'ús de la llengua i per la manera com s'havia d'escriure.

El debat sobre la llengua presentava, per tant, dues vessants: d'una banda, calia fer ús del valencià fora dels límits diglòssics en què estava reclòs; de l'altra, era imprescindible la superació de l'anarquia ortogràfica que s'havia instal·lat en els usos escrits.

El conreu del valencià en la literatura, que havien introduït els escriptors de la Renaixença, no era suficient per a aquells valencianistes, com Gaetà Huguet o Faustí Barberà, que volien la presència del valencià en tots els àmbits de la vida pública. I precisament quan es proposava que el valencià fóra apte per als diversos usos, des de sectors de la premsa es qualificava aquesta actitud com a «separatista» com a un «regionalismo mal entendido». Així, l'ús del valencià era acceptable mentre no passara de l'oralitat i la literatura minoritària, però era un hàbit perillós i rebutjable si anava més enllà:

este regionalismo no es el que se respira en el *Cant a la patria* del vate Llorente; es algo más radical, es regionalismo administrativo, económico, legislativo, etc.; problema peligroso y difícil de abordar. (*Heraldo de Castellón*, citat per Ramos, 1989)

Pel que fa la normativa utilitzada per escriure en valencià, trobem les conegudes disputes entre els que volien un valencià més literari i acadèmic, i també sovint més arcaïtzant, i els que volien un valencià més d'anar per casa, més popular, més vulgar i més castellanitzat. A Castelló, aquest debat el protagonitzaren Gaetà Huguet i Josep Nebot. El primer proclamava la necessitat d'una normativa valenciana feta per filòlegs i sense interferències del castellà, el segon defensava un valencià escrit pròxim a l'ortografia castellana, que era la coneguda, i sense massa refinaments. Aquest ús populista anava lligat a un estatus subaltern del valencià respecte del castellà i s'utilitzava freqüentment en les obres de teatre quan els parlants en valencià representaven tipus socials de procedència rural o nivell baix per aconseguir efectes humorístics, encara que també servia per a criticar les persones que es passaven al castellà, però sempre des de la perspectiva d'un ús de la llengua humorístic. El mateix passava amb moltes publicacions periòdiques, que utilitzaven un valencià molt castellanitzat i sense cap cura lingüística, cosa impensable en l'ús escrit del castellà.

Durant bona part del segle XIX, per a qui volia escriure en valencià, la qüestió ortogràfica es convertí en un problema de primera magnitud. Després de segles de decaïment de l'ús literari, la penetració del castellà i la progressiva substitució en els àmbits formals, la nostra llengua no disposava d'un codi ortogràfic acceptat per tots els escriptors. A Catalunya, superades les diferències entre els sectors més cultistes i els sectors més populistes, gràcies al treball de Pompeu Fabra, l'Institut d'Estudis Catalans proposà les seues Normes Ortogràfiques (1913). Tant a les Illes Balears com al País Valencià, foren una clara referència i un model per aconseguir la unitat a l'hora d'escriure tots amb la mateixa normativa.

El 1914, el pare Lluís Fullana elaborà les normes de Lo Rat Penat a partir d'una adaptació de les normes de l'IEC. Però, aquestes normes, bé perquè eren massa pròximes a la normativa catalana, per a uns, bé perquè n'estaven massa allunyades, per a d'altres, tingueren una utilització molt restringida.

A Castelló, i ja des del primer número del butlletí, la Societat Castellonenca de Cultura utilitzava les normes de l'Institut d'Estudis Catalans adaptades a les particularitats del valencià.

A nivell de País Valencià, la presència de la revista *Taula de Lletres valencianes* el 1927 i l'adopció de la normativa fabriana en publicacions com *El Cuento del Dumenge* i *Nostra Novel·la* anaven configurant la possibilitat d'un acord ortogràfic de gran abast. Així, el 1930, comença una campanya per a la creació d'una *Acadèmia per la Llengua*, iniciada per la revista *Acció Valenciana*, i el mateix any la redacció de la revista *Taula de Lletres valencianes* fa una crida als escriptors valencians per tal d'unificar l'ortografia.⁴

Per a arribar a la unificació ortogràfica no veiem més que un camí. No és el de les autoritats, que ja està vist que ningú reconeix, ni el de la imposició, sinó el de l'acord. El dia que tots els que escriuen valencià, amb més habitut, es posaren d'acord respecte

4. «Als escriptors valencians i a les publicacions valencianes», *Taula de Lletres Valencianes*, núm. 34, dins de Josep Iborra (1982).

a les normes que calia emprar en tots els casos l'unificació ortogràfica seria un fet i la nostra llengua hauria realitzat un dels guanys més positius.»

La crida fou ben rebuda ja que respongueren immediatament les revistes *Cultura Valenciana*, *Acció Valenciana*, *Avant*, *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura* i algunes editorials valencianes com *L'Estel*.

També la proclamació de la República propiciava la possibilitat que el valencià fóra llengua oficial, i, per tant, facilità el procés d'adhesió a la crida de *Taula*. El 1932, a Castelló de la Plana, se signà l'acord que posava fi a l'anarquia ortogràfica que havia dominat el panorama de la producció escrita en valencià durant les primeres dècades del segle XX.

Cal deixar clar que aquest acord ortogràfic aconseguit a la nostra ciutat fou un esglaó més en el procés global de normativització del català i no un fet isolat i al marge de la resta de la comunitat lingüística catalana. Com hem vist, el motor del procés fou la normativa de l'IEC, a la qual, ja des de la seua publicació, s'havien adherit escriptors i institucions valencianes. A més, la normativització d'una llengua no solament és l'ortografia, sinó que s'ha de precisar la seua gramàtica, s'ha d'elaborar el seu diccionari i s'han de prendre altres decisions. I en aquest sentit, els contactes dels escriptors castellonecs amb la resta del domini lingüístic són evidents. Només cal recordar la contribució d'escriptors com Josep Pascual Tirado o mossèn Joaquim Garcia Girona en l'elaboració del *Diccionari català-valencià-balear*, promogut pel capellà mallorquí mossèn Antoni Maria Alcover.⁵

2.3. El valencià és català?

La resposta a aquesta pregunta és tan òbvia que no necessitaria més que tres o quatre ratlles per a comprovar que en qualsevol enciclopèdia, diccionari o referència culta, en general, el valencià sempre apareix com una varietat del català, la varietat que es parla al País Valencià. És més, les diferències entre els dialectes catalans són ben poc significatives si es té en compte com poden ser de diferents les maneres de parlar d'un idioma determinat. Aleshores, ¿per què s'ha dedicat tant de temps i esforços en tractar aquesta qüestió?

La «qüestió» va començar sent –i continua sent– un problema de denominació, una qüestió onomàstica. La primera referència a la denominació *llengua valenciana* per referir-se al català que es parla en terres valencianes la trobem l'any 1395 i la fa l'escriptor Antoni Canals. També trobem referències des de Mallorca a una *llengua mallorquina*. Aquestes denominacions són freqüents a partir d'aquesta època, però el curiós del cas és que a partir de la Renaixença comença a utilitzar-se el terme *llemosí* per referir-se a la llengua catalana medieval unitària fins que Menéndez Pelayo, entre altres, va fer veure que el català i l'occità eren llengües diferents. El problema era, per tant, dir-li *català*; si la llengua s'anomenava *llemosí*, ja no feria cap susceptibilitat particularista.⁶

5. Es pot consultar el llibre de Lluís Gimeno Betí (2000): *Josep Pascual Tirado i l'obra del Diccionari (1920/1930)* publicat per la Societat Castellonenca de Cultura, on es poden llegir fins a 47 cartes escrites per Josep Pascual Tirado i adreçades la majoria a Mossèn A. M. Alcover.

6. Els annexos que s'inclouen en el *Dictamen sobre els principis i criteris per a la defensa de la denominació i l'entitat del valencià* (AVL, 2005) ofereixen una ampla selecció de citacions documentals, medievals i modernes, relacionades amb el la qüestió onomàstica.

Durant el primer terç del segle XX, sovintegen les denominacions *llengua llemosina* i *llengua valenciana* per a anomenar la llengua dels valencians. El mateix Gaetà Huguet és un ferm partidari d'aquestes denominacions.⁷ Des d'alguns sectors del valencianisme, es pensa que anomenar *català* al *valencià* va en contra del despertar del sentiment valencianista i, fins i tot, el perjudica. No es tracta tant de negar que *català* i *valencià* són una mateixa llengua, com de reafirmar la personalitat pròpia i diferenciada dels valencians. De fet, autoritats destacades com Salvador Guinot no dubtaven de la unitat de la llengua (Pérez Moragón, 1982,18):

Partim de la unitat de la llengua catalanesca, no destruïda pels dialectes del Principat de Catalunya, del reialme de València, de les Illes Balears, d'Alguer i del Rosselló [...] i trobant-nos modernament, per mina d'estudis, en una varietat anàrquica de grafies en València, mentrestant els nostres germans de Catalunya han arribat a una gran unitat ortogràfica gràcies a les «Normes» de l' *Institut d'Estudis Catalans*, creiem que res més pràctic i beneficiós pot ésser que acceptar les «Normes» de l' *Institut*

Precisament, el màxim referent dels grups i entitats secessionistes, que mantenen encara que el valencià o és català, és el pare Lluís Fullana (1872-1948), que presentà una comunicació al Congrés Internacional de la Llengua Catalana, titulada «Ullada general a la Morfologia Catalana», on defensa la unitat de la llengua. També el 1907, en el treball, *Característiques catalanes usades en lo reino de València*, premiat en els Jocs Florals de lo Rat Penat, féu una afirmació contundent: «Escriure totes les característiques catalanes usades dins lo Regne de València, equivaldria a escriure una gramàtica catalana i posar en la portada "Gramàtica de la llengua valenciana".» Cal recordar que també va signar les normes de Castelló, prova inequívoca de l'acceptació de la unitat de la llengua.

La síntesi d'aquesta qüestió onomàstica està perfectament exposada per Lluís Revest en *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu* (1930), on, tot i deixar ben clar el nom de la llengua, també era molt explícit en el reconeixement de la unitat lingüística de *valencià* i *català*:

Tenim, doncs, que universalment son compresos los parlars valencians dins *lo bell catalanesc*, com en Muntaner haguera dit, dins la gran unitat de la llengua catalana. I molt justament, puix no sols traent arguments del capdal científic arribem a la mateixa conclusió. Comparant textos escrits en los bons segles de la llengua no sols de literats professionals, sino de gent sens cap preocupació literària, poques diferències trobariem dels uns als altres, mes que procedixquen de regions diferents.

I noresmenys la denominació «llengua valenciana» o «valencià» viu *exclusivament* per tota la extensió de les terres on se parla eixa llengua dins lo nostre Reine, los fills del qual, llevat de molt poques excepcions, bé que s'admirarien si'ls digueren que parlen català. Més: un ús quasi general dels escriptors clàssics de València consagra expressions equivalents, tals com «vulgar valencià», «estil de valenciana prosa».

La percepció lingüística de Lluís Revest s'avançava a un fet que avui és un aspecte ben estudiat en qualsevol manual de sociolingüística: la distinció entre la

7. Vegeu com a exemple un fragment escrit per Gaetà Huguet i extret de Ramos (1989): «Nosaltros los regionalistes de Castelló, aspirem a acudir hui a la federació de les demás nacionalitats ibèriques; y demá a la de les nacionalitats europees que mos siguen mes afines, ab nostra propia llengua valenciana, ab nostra propia e intensa cultura valenciana; sense la humillant tutela de castellans ni catalans; no obstant reconeixer los llaços de germania qu'ab los dos pobles mos unixen, y molt especialment lo segond»

denominació científica de les llengües i la denominació política i/o popular. La denominació científica fa referència al lloc de naixement d'una llengua:

Creem que la llengua valenciana és, i no res més, la dels catalans qui la portaren quan a la Conquesta; per esta raó és que'ls filòlegs anomenant-la del poble qui primer la parlà la coneixen universalment per *catalana*.

En canvi, la denominació popular i política d'un idioma fa referència a la manera habitual que tenen els parlants d'anomenar la seua llengua, seguint criteris no necessàriament filològics, sinó territorials, sentimentals, socials o ideològics. Vegem-ho, en paraules de Lluís Revest:

La denominació llengua valenciana, emprada per nosaltres, no pot ésser filla, sinó d'un sentiment d'amor pròpia molt natural i llegítima en aquells temps qu'era polenta i gloriosa la personalitat de la Ciutat i Reine de València com a membre cabdal de la Confederació catalana-aragonesa, [...]. Mes siga qualsevullga la causa d'açò, prou diem al dir que l'amor pròpia va per mig que és tant com opinar que la solució millor per a les qüestions de nom es deixar-les conforme estàn i cadascú done a son parlar l'apel·latiu més falaguer per als seus sentiments, sempre a condició de reconèixer sens vacil·lacions la unitat indisoluble de la llengua de València, Balears i Catalunya.

Per tant, de la mateixa manera que el *castellà* s'anomena també *espanyol* i ningú no dubta que és la mateixa llengua, tampoc cap valencià hauria d'ignorar que el seu *valencià* és *català*. I hauria d'usar les dues denominacions sense cap complex, d'acord amb les necessitats i les exigències determinades pel context situacional en cada moment.

2.4. Els escriptors castellanencs i la llengua

Durant el primer terç del segle XX, entre 1900 i 1939, la literatura valenciana es troba immersa en un lent procés de modernització. La societat valenciana dels inicis del segle XX és una societat essencialment agrària, intensament castellanitzada, que, tot i haver viscut una tímida Renaixença, continua sotmesa a la tirania estètica i mental de la poesia jocfloralesca, a la influència paral·litzadora del patriarca Teodor Llorente i a la omnipresència del model del sainet. Malgrat aquesta realitat, és durant aquest període que es produiran els primers tímids intents d'incorporació de la producció literària valenciana als corrents i a les tendències culturals contemporanis: el modernisme, de primer, i el noucentisme i les avantguardes, més tard. I tot això sense haver tingut una literatura romàntica de qualitat en la llengua pròpia i sense haver assimilat les aportacions del realisme i del naturalisme.

En aquesta situació, era segurament inevitable que es produïra una tensió constant entre els escriptors aferrats encara al mediocre llegat de la Renaixença i a les anacròniques formes vuitcentistes i els escriptors preocupats per renovar i incorporar a la seua producció literària les tècniques i les formes més modernes. De fet, durant el primer terç del segle XX conviuen amb més o menys vitalitat les dues tendències, i aquesta convivència produirà una literatura molt heterogènia que, només en el cas dels escriptors més compromesos amb la modernitat (Eduard López Chavarri, Daniel Martínez Ferrando, Carles Salvador, Miquel Duran, Bernat Artola,

Francesc Almela, Artur Perucho o Jesús Ernest Martínez Ferrando), és homologable amb la resta de la literatura catalana i europea del moment. Tot i així, sovint a la incorporació a la literatura valenciana de les novetats del realisme, el modernisme o l'avantguardisme es produeix amb retard i d'una forma modesta. Carles Salvador, un dels escriptors més complets i un dels més renovadors del panorama valencià de l'època, ho expressa ben clarament⁸:

Com es veu la novella poesia no abandona les descripcions ni abandona l'anècdota. No és que no faltara, ni ens falte encara, la gosadia. És que, jo almenys, em detinc en el punt just de l'equilibri. Agosarat, però no massa; valent, atrevit, però prudent; és una cosa calculada.

Des del punt de vista de l'evolució literària, durant el primer terç del segle XX es poden distingir dues etapes ben definides: una primera etapa (1900-1923) en què conviuen les dues pràctiques literàries esmentades (la inèrcia de la Renaixença i una tímida introducció de la modernitat) i que suposarà, de fet, la ruptura amb la Renaixença; i una segona etapa (1923-1939), més decididament rupturista, d'una gran vitalitat, que comporta un esforç constant per l'actualització literària i per la incorporació dels corrents estètics contemporanis a les lletres valencianes.⁹

Fet i fet, les primeres dècades del segle XX van constituir una època de grans transformacions en la societat valenciana, una època que va comportar «la connexió amb la modernitat, és a dir, l'aproximació vertiginosa als corrents artístics i literaris vigents a l'Europa d'aquell temps, a pesar de les resistències conservadores, vinculades a poderosos sectors de l'Església, l'exèrcit, l'Administració de l'Estat, l'oligarquia i els grans propietaris» (Corbaton i altres, 2007: 9). Des del punt literari i cultural, aquesta vitalitat extraordinària ha permès d'encunyar el terme *edat de plata de les arts i de les lletres* per referir-se especialment a la segona etapa. (Meseguer: 2003)

Durant la primera etapa (1900-1923), es publiquen algunes obres narratives que, tot i seguir una línia pseudocostumista o una orientació llegendària deutora de Jacint Verdaguer, tenen un cert interès literari. Es tracta de *Capolls mustigats* (1900), de Salvador Guinot¹⁰; *loesa* (1914), de Maximà Alloza, i *Seidia* (1920), de mossén Joaquim Garcia Girona. Durant aquesta etapa, la tímida influència del modernisme literari està representada per l'obra d'Eduard López-Chavarri, autor de *Cuentos lírics* (1907), *De l'horta i de la muntanya* (1916) i *Proses de viatge* (1929). Pel que fa a la poesia, convé destacar l'aportació dels escriptors de la generació de 1909.

8. Carles Salvador: *El meu concepte de la Poesia* (1935). Conferència inèdita pronunciada a Lo Rat-Penat el dia 23 de maig de 1935, conservada inèdita a l'arxiu familiar. El text citat procedeix de Simbor (1988: 190-191).

9. Les línies generals d'aquesta evolució es poden seguir amb més detall en el material didàctic publicat per l'AVL per commemorar el 75è aniversari de la signatura de les Normes de Castelló (Corbaton i altres: 2007) i en els llibres de Simbor (1988), Meseguer (2003) i Gimeno (2006).

10. L'obra fou reeditada a Barcelona, per l'editorial l'Avenç, amb el títol d'*Escenes castelloneses* (1905). Es tracta d'un recull de narracions breus, de caràcter costumista, relacionades amb el cicle anual de festes i activitats laborals, que presenta un perfil ideològic conservador i utilitza una gran riquesa lèxica i expressiva.

Al País Valencià, el modernisme fou una tendència minoritària i epidèrmica que no aconseguí substituir el model tradicional del paisatgisme sentimental. No obstant això, durant les dues primeres dècades del segle xx, es publicaren algunes obres innovadores que acusen una influència clara de l'estètica modernista, particularment de Ruben Darío i el modernisme castellà, però també de la poesia francesa i dels modernistes catalans. Els autors més interessants d'aquesta tendència formen part de l'anomenada Generació de 1909: Josep Maria Bayarri, Jacint Maria Mustieles, Miquel Duran, que el 1910 publica el recull *Cordes vibrants*, i Daniel Martínez Ferrando, autor del poemari *La cançó de l'isolat* (València, 1911). En la poesia valenciana el noucentisme no apareix, i d'una forma molt tangencial, fins als anys de preguerra amb l'obra de Francesc Almela i Vives. (Corbaton i altres, 2007: 140)

La producció teatral valenciana durant el primer terç del segle XX va estar dominada d'una forma gairebé absoluta pel sàinet. Aquest predomini va dificultar la introducció dels gèneres teatrals més moderns (el drama realista i la comèdia psicològica, per exemple) i de les influències del realisme, del modernisme i, més tard, de l'avantguardisme i del teatre de crítica social. Tot i això, durant les dues primeres dècades del segle cal destacar els intents de renovació de Rafael Martí Orberà —que en *L'ombra del siper* (1910), un drama en quatre actes, aconsegueix una síntesi acceptable dels principis del realisme i del simbolisme— i Bernat Morales San Martín -autor de *La borda* (1911) i *La mare terra* (1916), comèdies dramàtiques que suposen un intent d'introducció del teatre realista. L'escassa acceptació del públic suposà, però, la frustració d'aquestes interessants temptatives. En l'àmbit castellanenc, cal destacar la sarsuela *Mos quedem!* (1907), dels germans Santiago i Vicent Soler, que constitueix un autèntic retaule del Castelló contemporani, vist des d'una replaceta del Raval; l'obreta *l'Amor torna* (1917), de Francesc Baidal; *L'ermita assolada* (1919), de Joan Manuel Borràs, i *Il·lusions d'un soldat* (1916), de Vicent Breva, segurament l'autor més prolífic i un dels més representats. Malgrat tot, la situació del teatre en valencià era molt precària i tenia enormes dificultats per desfer-se del pesat llast de la comèdia sàinetesca i de l'humor intrascendent i festiu.

Durant la segona etapa (1923-1939), es produeix una autèntica eclosió d'escriptors castellanencs, que produeixen, en alguns casos, una obra d'una qualitat remarcable, tant per la modernitat com pel domini del llenguatge. La producció narrativa està dominada encara pels autors adscrits al model costumista castellanenc, que utilitzen la plataforma del *Butlletí* de la SCC. Tot i així, cal destacar l'aparició de les revistes *Nostra Novel·la* i *Taula de Lletres Valencianes*, que publicaran els relats dels narradors més renovadors de la Generació de 1930 (Carles Salvador, Francesc Almela i Vives, Maximilià Thous i Lluís Guarnier, entre d'altres). Les aportacions més interessants són, sens dubte, la breu producció narrativa de Carles Salvador, l'obra de Jesús Ernest Martínez Ferrando i la novel·la *Ícar o la impotència* (1929), del borrianenc Artur Perucho. Durant aquest període es publiquen les obres més representatives de l'anomenat *corrent pairalista i localista castellanenc*, en la línia costumista, que pretenen descriure la manera de viure d'una terra i una gent abans que els canvis del progrés no la feren desaparèixer. A diferència dels escriptors de la ciutat de València, els autors que s'adscriuen a aquest corrent —Salvador Guinot (*Escenes castellanoses*, 1905), Àngel Sánchez Gozalbo (*Bolangeria de dimonis*, 1930), Lluís Sales Bolí (*Fontrobada*, 1932) i

Josep Pascual Tirado (*Tombatossals*, 1930; *De la meua garbera*, 1920-1935)— tenen una clara concepció unitarista de l'idioma i un gran domini del llenguatge.

Dins eixa tensió entre costumisme i modernitat, cal destacar el llenguatge, és a dir, l'ús de la narrativa com a mostra d'un dialecte, i d'un estil, ric en cabal lèxic i fraseològic, en construccions i modismes, que té pocs iguals en cap altra terra valenciana. (Corbaton, 2007: 21)

En la literatura valenciana d'aquest segon període del segle XX ocupen un lloc clau la revista *Taula de Lletres Valencianes* i l'anomenada Generació de 1930. Des d'aquesta plataforma i des de la incipient infraestructura cultural de les revistes i petites editorials, un grup de joves escriptors, encapçalats per Carles Salvador, es proposà l'objectiu ambiciós d'incorporar la poesia valenciana a les tendències i els corrents estètics dominants en la poesia europea. En aquest sentit, es pot dir que la Generació de 1930 representa la maduresa, la consolidació del procés de revitalització cultural i nacional que s'havia encetat amb la Renaixença.

La publicació del "Manifest groc" en la revista *Taula de Lletres Valencianes* (al núm. 7, d'abril de 1928) desencadenà una dura confrontació pública entre els poetes valencians populistes i els avantguardistes. La proposta dels poetes avantguardistes (Carles Salvador, Enric Navarro i Maximilià Thous) era simplement un intent de modernització de la poesia valenciana dominant, endarrerida estèticament i encallada en la repetició incansable i improductiva dels temes i els tòpics llorentinians. En realitat, aquesta proposta estètica només pretenia d'incorporar la poesia valenciana als corrents contemporanis, introduir-hi els temes i els recursos estilístics més actuals: sinestèsies, personificacions, comparacions i metàfores atrevides, el vers lliure i altres recursos procedents de l'estètica simbolista. Per tant, no era una proposta homologable a l'avantguardisme estricte, que tingué una influència molt epidèrmica. De fet, en la poesia valenciana dels anys vint i trenta es poden detectar tres tendències ben definides:

a) La *poesia rupturista* de Carles Salvador, Maximilià Thous i Enric Navarro Borràs, propera als postulats estètics de l'avantguardisme i al model de Joan Salvat-Papasseit, tot i que molt més continguda i molt més suau.

b) La *línia postsimbolista*, que segueix els plantejaments estètics de Josep Carner i Carles Riba i és molt evident en l'obra de Bernat Artola i Francesc Almela i Vives.

c) La *poesia de compromís cívic i de temàtica social*, representada especialment per l'obra de Miquel Duran, que té evidents punts de contacte amb alguns llibres de Pere Quart.

Carles Salvador és, sens dubte, l'escriptor més rupturista i el més renovador. Els llibres publicats durant els anys vint i trenta —*Plàstic* (1923), *Vermell en to major* (1929), *Rosa dels vents* (1930) i *El bes als llavis* (1934)— recullen els aspectes més interessants de la seua obra poètica: la incorporació moderada del lèxic avantguardista, la llibertat tipogràfica i la ruptura del vers, el joc metafòric, les imatges constants, les incansables sinestèsies o les personificacions agosarades i l'equilibri entre les tècniques poètiques noves i la poesia popular. Els elements bàsics i definitoris de la seua poesia no són, però, les mostres de vocabulari avantguardista, ni l'efímer i poruc flirteig amb la distorsió tipogràfica, sinó els recursos poètics de filiació simbolista.

Acte d'homenatge a Carles Salvador, celebrat el 30 de desembre de 1932, a l'IES Francesc Ribalta. En la foto, publicada a *El Camí* (núm. 44, 7-1-1933), al voltant de Carles Salvador (7) apareixen, segons ens comunica Vicent Pitarch, Eugeni Roig (2) (inicialment havia estat identificat com a Francesc Esteve), Joan M. Borràs Jarque (4) i Carme Borràs (5), Enric Soler i Godes (8) i el seu germà (6), Gaetà Huguet (12), Ramon M. Huguet (13), Jaume Bellver (14) (tot i que la identificació no és del tot segura), Àngel Roig (15), Serafí Salort (16), Francesc Boix (18), Antoni Porcar Candel (19) i Enric Huguet Carpi (23).

En la mateixa línia que Carles Salvador, Maximilià Thous es proposa renovar les lletres valencianes sota la consigna d'una estètica nova. Defensa la introducció de les innovacions temàtiques i lèxiques relacionades amb el maquinisme, l'esport i altres activitats noves. La seua proposta estètica es fa evident en els poemes escrits entre 1918 i 1930 i publicats el 1948 en el *Primer recull de versos*.

En l'obra d'Enric Navarro Borràs, que pretén renovar la poesia valenciana des de l'eclecticisme, la presència avantguardista es limita a un reduït cabal lèxic d'herència futurista, especialment en *El caminant enamorat* (1920). El més interessant del seu estil són els recursos de filiació simbolista.

Bernat Artola és, amb Francesc Almela i Vives, un autor instal·lat en una tendència poètica renovadora vinculada a la tradició literària que representen els clàssics (especialment, Ausiàs March) i els grans poetes catalans contemporanis (sobretot Guerau de Liost, Josep Carner i Carles Riba). Abans de la guerra, publica els llibres *Cançons d'amor* (1926), *Elegies* (1928) i *Terra* (1935), en els quals opta per una poesia rica, culta i molt elaborada des del punt de vista formal, que

s'aproxima sovint a l'estètica postsimbolista. Sovint es fa ressò dels clàssics (especialment Ausiàs March), tant en la temàtica de l'amor insatisfet, com en els recursos, especialment les conegudes comparacions ausiasmarquianes, i acusa una influència evident de la Generació del 27 espanyola i de la poesia pura de Carles Riba. Descriu el seu món interior amb un amplí ventall de recursos (metàfores, sinestèsies) i amb una tendència a l'ús d'abstraccions com el desig, el seny o l'esperit.

El vinarossenc Francesc Almela, en canvi, va provar el camí de la poesia satírica i irònica, que entronca directament amb la poesia noucentista de Josep Carner i, sobretot, Guerau de Liost. Els reculls *L'espill a trossos* (1929) i *Joujou* (1933) exemplifiquen perfectament aquesta tendència. Els altres poetes d'aquest període es caracteritzen també per la tendència a la renovació de recursos poètics de filiació simbolista i per la presència constant del tema de la terra i el paisatge.

Pel que fa al teatre, durant els anys vint i trenta, continua el predomini aclaparador del sànet, però en aquest període els escriptors més compromesos amb la renovació de la literatura valenciana començaren a denunciar la situació i s'encetà un intens debat social sobre les causes de la precària situació de l'escena valenciana. Paral·lelament, alguns autors comencen a escriure obres més ambiciosos per tal de substituir l'omnipresent model del sànet. Així, mentre Josep Castanyer adopta el model de la comèdia psicològica (*Anna Maria*, 1930; *Llops de ciutat*, 1931; *La victòria dels vençuts*, 1934) i Carles Salvador fa les propostes més innovadores per tal d'introduir el teatre d'avantguarda —amb l'atractiva obreta *Amb el títol que vullgau* (1929)— i la comèdia psicològica, s'incorpora progressivament la temàtica política al model sànetesc. També cal destacar les aportacions de Francesc Pérez Dolz, coautor amb Antoni de Gimbernat de la comèdia *Nit de boira* (1935), estrenada al Teatre Novetats de Barcelona, i de Manuel Segarra Ribes, autor de *La filla del rei Barbut* (1939), musicada posteriorment per Matilde Salvador. Malgrat tot, la renovació teatral no acabà de produir els fruits desitjats.

En definitiva, i a tall de conclusió, els escriptors castellanencs durant les tres primeres dècades del segle XX havien produït una obra literària de qualitat i en català, havien fet un important esforç de dignificació i modernització de l'idioma, havien adoptat gairebé unànimement la normativa de l'Institut d'Estudis Catalans i necessitaven, per consolidar la tasca d'actualització de la literatura valenciana, un acord sobre la normativa ortogràfica i gramatical que evités ambigüitats, dubtes i malentesos a l'hora d'emprar la llengua pròpia en els àmbits formals. A més, alguns dels autors més representatius del període (com ara Josep Pascual Tirado, el benassalenc Joaquim Garcia Girona i el mateix Carles Salvador) havien col·laborat intensament amb el projecte del *Diccionari català-valencià-balear*, de mossèn Antoni Maria Alcover, i havien recollit centenars de paraules i locucions populars castellanenques que actualment formen part ja del patrimoni cultural de tots els catalanoparlants. En aquest sentit, l'obra dels escriptors castellanencs dels anys trenta constitueix, globalment, un pont admirable entre la riquesa de la llengua popular vinculada a l'oralitat quotidiana i la recreació esplèndida de l'escriptura literària. Tot i això, no es pot oblidar que la societat castellanenca dels anys trenta vivia una situació profundament diglòssica i que els escriptors eren els primers afectats pels prejudicis, les actituds i les normes d'ús lingüístic derivats d'aquesta

situació. De fet, tan sols els escriptors que utilitzaven el castellà eren monolingües, ja que tots els intel·lectuals que escrivien en valencià utilitzaven també el castellà (i, en alguns casos simptomàtics, només empraven el valencià a l'hora de fer literatura).

2.5. Cultura, comunicació i temps lliure

La societat castellanenca va veure, entre el final del segle XIX i els primers anys del segle XX, com s'incorporaven a la vida quotidiana importants novetats que canviarien, poc a poc, els hàbits de consum, les formes de lleure i l'estil de vida que s'havien mantingut més o menys invariables durant segles.

D'una banda, durant aquests anys es crea una sòlida infraestructura social i cultural que feia possible l'accés a les noves formes de vida: la inauguració del Teatre Principal (1894) —que acolliria espectacles teatrals de gran format, però també òpera, cinema, mítings polítics, actuacions musicals o dramàtiques populars, balls, celebracions solemnes i, fins i tot, combats de boxa—, l'eclosió de l'associacionisme empresarial i social, la constitució d'entitats i societats que encara perviuen en l'actualitat (bancs, C. E. Castelló, bandes de música, Conservatori, Ateneu de Castelló, Societat Castellonenca de Cultura...) i la construcció del nou edifici de l'Institut Francesc Ribalta, que s'inauguraria el 1917.¹¹

Especialment interessant resulta, des del punt de vista cultural, l'activitat de la Societat Castellonenca de Cultura, que, a través del seu *Butlletí* i de les múltiples iniciatives socials, es consolidà com a plataforma de publicació dels intel·lectuals i dels escriptors de l'època.

D'altra banda, entre 1890 i 1939 es consolida progressivament una completa xarxa de mitjans de comunicació social que tindran una influència decisiva en la producció literària i en la vida quotidiana dels castellanencs.

En primer lloc, el periodisme, plataforma de difusió de la literatura contemporània, viu una espectacular eclosió. Així, el 1900 es publiquen nou periòdics diferents i el 1922, vuit. Pel que fa a la tirada, les publicacions amb més difusió són *El Pueblo*, *El Mercantil Valenciano*, *Blanco y Negro* i *El Imparcial*, totes quatre amb més de 100 subscriptors. Durant aquest període, la cohesió cultural ciutadana es manté vinculada a la pervivència de títols fonamentals, especialment *Diario de Castellón* (des del 1873 fins al 1935), *La Provincia* (des del 1984 fins al 1934) i *Heraldo de Castellón* (el de més influència, entre 1895 i 1938). A més, les comarques castellanenques poden exhibir uns índexs de lectura significatius per a l'època i una presència digna de publicacions periòdiques monolingües en valencià, com ara *La Nostra Terra*, *Veu de la Plana* o *El Crit de la Muntanya*. A banda, és clar, estan les publicacions més especialitzades en temes literaris i culturals, entre les quals el *Butlletí* de la SCC o la revista *Taula de lletres valencianes*, editada a la

11. L'Institut passava a anomenar-se Instituto General y Técnico i havia d'acollir els estudis d'ensenyament secundari (de "segunda enseñanza"), d'arts i oficis i de magisteri. El centre es convertia així en el referent de la ciutat, i de les comarques de Castelló, en l'àmbit educatiu, ja que ofería el nivell de formació acadèmica més elevat als joves castellanencs. En Carceller (2001) hi ha un treball de Josep Trullén que aporta algunes dades sobre la construcció i la inauguració de l'Institut Francesc Ribalta (ps. 51-54) i en el catàleg de l'exposició que ha preparat l'AVL (Meseguer-Palmero, 2007), s'inclouen les fitxes que ha redactat Jaume Peris sobre l'edifici i els materials cedits pel centre a l'exposició (ps. 310-313).

ciutat de València.¹² Tot plegat, un panorama que encara avui produeix una mica d'enveja.

En segon lloc, arriben a la ciutat els mitjans de comunicació audiovisual, que, poc a poc, canviaran radicalment els costums dels castellanencs. El 1870 ja s'havia instal·lat un estudi de fotografia i el 10 de desembre de 1896 va tenir lloc al Teatre Principal la presentació del cinematògraf, només un any després de l'exhibició pública a París dels primers films dels germans Lumière, (28 de desembre de 1895). La projecció passà pràcticament desapercbuda i fins l'any següent, a principis d'abril, no se'n va fer la presentació real, amb una programació de curts i una demostració del fonògraf. L'any 1899 obria el primer local dedicat específicament a les projeccions de cinema, ubicat a la plaça de Tetuan, i en els anys següents, obriria el cinema La Paz (1908, que després s'anomenà Doré i, més tard, Rialto), la sala Fantasio i, gràcies a l'empresari i pintor Vicent Renau, el Cine Royal (1921), el cinema Goya (1929) i altres sales especialitzades. De fet, durant les tres primeres dècades del segle XX, el cinema s'incorporà amb força, amb les lògiques inseguretats inicials, a la vida quotidiana dels castellanencs. Tot això en castellà, lògicament, i amb algun episodi dramàtic com la catàstrofe del cinema La Paz, que encara es manté viu en la memòria col·lectiva:

Però en aquest cine "La Paz" es produí un fet que marcaria per molt de temps la vida castellanenca. El dia 17 de novembre de 1918, mentre es projectava "Los huérfanos del puente de Nuestra Señora" una persona cridà ¡foc! i això provocà un gran aldarull entre els espectadors que va fer que morissen vint-i-un xiquets, la majoria per asfíxia. (Llombart, 2001: 103)

El periodisme es fa ressò del debat social que es genera al voltant del nou mitjà entre els crítics radicals del fenomen cinematogràfic i les persones fascinades per la potència comunicativa de l'invent. La polèmica no fa més que reflectir la seducció popular, que s'il·lusiona molt aviat per l'encís del món meravellós que arribava a través de la pantalla.¹³

Finalment, cal destacar l'impacte de la ràdio, que comença a emetre el 8 de setembre de 1933 i que durant la dècada dels trenta es va desenvolupar condicionada per l'evolució política i social del país. La premsa es va fer ressò també, des de molt aviat, de l'enorme importància revolucionària i pedagògica del mitjà (Meseguer, 2003: 225-226).

Per tant, la societat castellanenca del primer terç del segle XX assistia fascinada a la introducció imparable de la modernitat i veia com els intel·lectuals de la ciutat anaven construint un sòlid teixit cultural que es vehiculava en la llengua pròpia. Cada vegada es feia més evident la necessitat de disposar d'una normativa ortogràfica i gramatical que fes viable l'ús del català en tots els àmbits de comunicació, els privats i els públics, els informals i els formals, i tant en l'espai propi de l'oralitat com en l'espai de l'escriptura. Aquesta necessitat i aquest interès va fer possible el consens al voltant de la normativa lingüística, allò que es coneix amb el nom de les Normes de Castelló.

12. Al capítol V de l'obra *Castelló literari*, de Lluís Meseguer (2003), es pot trobar una extensa profusió de dades relacionades amb el periodisme durant aquest període.

13. Per a una informació més completa de l'impacte del cinema en la societat castellanenca, es imprescindible consultar els treballs de Meseguer (2003: 217-229) i Llombart (2001), que ofereixen un inventari molt complet de dades i algunes reflexions sociològiques interessants.

3. Les Normes del 32

3.1. Què són les *Normes del 32*

La situació social i política que hem descrit en les pàgines anteriors va propiciar l'emergència del valencianisme polític i una progressiva conscienciació sobre la problemàtica de l'idioma. Les activitats de la Societat Castellonenca de Cultura des de la seua fundació i la publicació del llibre *La llengua valenciana* (1930), de Lluís Revest, foren els precedents immediats de la signatura de les *Normes*. En aquest ambient, la revista *Taula de lletres valencianes*, dirigida per Adolf Pizcueta, va publicar un editorial titulat «Als escriptors valencians i a les publicacions valencianes» (juliol de 1930) en què es reivindicava la necessitat urgent d'arribar a un acord sobre la normativa ortogràfica.¹⁴ La proposta de *Taula* va tenir una acollida excel·lent per part de l'editorial L'Estel, d'un grup significatiu d'escriptors i de les revistes valencianes més prestigioses. Després de vèncer algunes reticències sobre l'oportunitat de promoure unes normes diferents (ni que fos una mica) de les de l'IEC, la SCC va rebre l'encàrrec de preparar una proposta i, després de les inevitables discussions, el 12 de novembre, la Castellonenca aprovà l'esborrany que havia redactat Lluís Revest al qual s'afegí el *Vocabulari ortogràfic valencià* de Carles Salvador (Pérez Moragon, 1982: 73-92). A partir d'aquell moment, s'anaren incorporant adhesions a les *Bases ortogràfiques* i al *Vocabulari ortogràfic* i el 21 de desembre es produí l'acte formal de signatura de l'acord, que va continuar ratificant-se durant els primers mesos de 1933.¹⁵

Les *Bases ortogràfiques* consensuades el 1932 a Castelló de la Plana, conegudes amb el nom de *Normes de Castelló* o *Normes del 32*, són un document molt senzill que conté un inventari de trenta-quatre normes d'ortografia, que, en realitat, són només una adaptació de les normes d'ortografia catalana que encapçalaven el *Diccionari ortogràfic* de Pompeu Fabra (1918). Les *Normes de Castelló* presenten l'ortografia dels sons oclusius (bases 1-11), palatals fricatius i africats (12 i 13), nasals, laterals i vibrants (14-20) i alveolars fricatius (s sorda i s sonora) (21-26) i inclouen les normes d'ús de la dièresi (27), l'apòstrof (28) i el guionet (29 i 30), l'ortografia d'alguns signes especials –com ara la *h* (31), la *y* (32) i el dígraf *ch* (33)– i les regles d'accentuació (base 34).

Les *Bases* acordades a Castelló són una versió abreujada de les normes de l'IEC i aquest fet, la brevetat, forçà els redactors del document a suprimir informació i a simplificar excessivament alguns problemes:

Això els forçà a suprimir bona part de la casuística, i a simplificar, en alguna ocasió excessivament, certs problemes. Tanmateix, resulta obvi que es tractava d'oferir una guia sintètica i adaptada a les necessitats immediates. D'altra banda, la proliferació d'exemples potser hauria dilatat l'acord. (Pérez Moragon, 1982: 101-102)

14. Més amunt (p. 39) s'ha reproduït un fragment de la crida. El text complet es pot consultar a Pérez Moragon (1982: 73-76) i a Pitarch (2002: 99-100).

15. L'acord de Castelló fou signat per catorze entitats culturals, encapçalades per la SCC, i cinquanta-dos escriptors, el primer dels quals fou el pare Lluís Fullana. La relació completa dels signants es pot consultar als llibres de Pérez Moragon (1982), Pitarch (2002) i Simbor (1988: 142-143).

A més, és evident que en algun aspecte ortogràfic concret, especialment en la normativa que regula l'escriptura dels sons palatals fricatius i africats, el contingut de les *Normes* és, des del punt de vista fonètic, poc rigorós, o directament erroni i, des del punt de vista didàctic, desastrós i confusionari. (Simbor: 1988: 144-145)

Finalment, el document de Castelló no fa cap referència explícita al nom de l'idioma i presenta algunes incoherències entre el contingut de les *Bases* i les propostes del *Vocabulari ortogràfic* que també formava part de l'acord. Pérez Moragon analitza les causes de la llacuna onomàstica (1982: 95-97) i comenta alguns exemples del que ell anomena «desconnexió entre la Declaració i el Vocabulari», tot relativitzant-ne la importància:

En realitat, cal entendre —i les Normes de Castelló ja ho preveien i ho consideraven— que es treballava amb una enorme penúria de mitjans i que la unificació ortogràfica, a partir de 1932, no feia sinó assentar les bases d'un estudi seriós del valencià. Algun titubeig, alguna duplicitat quant a certes solucions, era, sobretot, qüestió transitòria. (Pérez Moragon, 1982: 106-107)

Tot i aquestes mancances, les *Normes* tingueren una acceptació immediata i molt majoritària per part dels editors, les entitats i associacions culturals, les revistes i els escriptors valencians, molts dels quals ja feia anys que utilitzaven, amb més o menys fidelitat, les normes de l'IEC.

Com hem vist ja, les bases ortogràfiques i el vocabulari que les exemplificava, van ser obra de dues persones: Lluís Revest i Carles Salvador. Els comentaristes de l'època remarcaren també uns altres noms, dels qui havien coadjuvat a fer possible l'entesa: Adolf Pizcueta, Joaquim Reig i Emili Gómez Nadal —pel setmanari *El Camí*—, Salvador Guinot, Àngel Sánchez Gozalbo i Gaetà Huguet —per la Castellonenca i els valencianistes d'aquella ciutat— i Salvador Carreres i Zacarés —del Centre de Cultura Valenciana. Tots ells formaren un nucli capaç de concitar aquella adhesió ben eloqüent, enfront de la qual no hi havia, al País Valencià, ningú que pogués dir res en contra: artistes, literats, periodistes, polítics i erudits, en una manifestació claríssima de reconstrucció. (Pérez Moragon, 1982: 92)

A més, cal destacar que la introducció que precedeix les normes és ben contundent a l'hora de justificar l'adopció de l'acord ortogràfic i reconeix explícitament el caràcter transaccional i la provisionalitat d'alguns aspectes del document:

És un fet acceptat hui, per quasi bé tots, que la llengua pròpia és la més alta manifestació de la personalitat d'un poble i que aquells pobles que han recobrat la seua consciència com a tals no sols s'entreguen a l'ús del seu propi parlar, sinó que aspiren a la seua màxima depuració com a fenomen cultural i com a prova de que volen tornar a ser ells mateixos. Moltes causes, no totes literàries i cap d'elles desconeguda, han produït a hores d'ara una curiositat viva i desperta envers totes les manifestacions espirituals del País Valencià i singularment envers el seu parlar. És a dir que el nostre poble comença a sentir la dignitat de la llengua pròpia. Deure de patriotisme i de cultura és treballar per a que eixe impuls no s'afeblisca i per a remoure tots els obstacles que s'oposen a la seua expansió. Un d'ells, potser el més gran, radica en la manca d'unitat ortogràfica, que posa als editors i en general a qui ha d'escriure en la nostra llengua, en situació semblant al pianista confús davant un instrument on no tingues la certitud que les notes són correctament col·locades i obliga demés al llegidor a una veritable crítica d'interpretació dels textos a la qual ni és, ni té perquè ésser preparat el gran públic. És doncs necessària l'adopció d'un sistema

ortogràfic unitari si no volem ofegar al bressol mateix, eixe esplet de curiositat patriòtica tan prometedor de fruits.

Posat que tot sistema ortogràfic és per força imperfecte i convencional, no semblarà de primer antuvi el problema de tanta magnitud com nosaltres pensem; però té dificultats que molts no sospiten. És la primera, la necessitat de posar d'acord, sincerament i eficaç, a aquells que en les seues produccions intel·lectuals empen la nostra llengua i obtindre després un consentiment automàtic i sense reserves de la massa de lectors. És la segona, que per a que siga útil un sistema ortogràfic cal fer-lo poc complicat, lògic, servit de mitjans eficaços de propaganda i sense notes que puguen provocar discrepàncies d'importància.

És per esta raó que un sistema de creació individual, sense un mínim inicial prou creixcut d'adhesions incondicionals, no és moralment viable, i, per la mateixa, cal fer tots els possibles per no deturar-se en eixe mínim, a fi que les adhesions arriben al màxim i siguen quan més eficaços i representatives millor.

Eixa és la nostra més gran satisfacció. Els escriptors i investigadors del País Valencià, les corporacions i publicacions més preparades de la nostra terra, amb un patriotisme que mai s'enaltirà prou, han arribat a l'acord transaccional que suposa el sistema que ací s'explana. Van sense dir que no hi ha cap vençut, puix les autoritats filològiques que sotafirmen mantenen els seus punts de vista científics, penyora viva de nous progressos. Però tots acaten les grafies aprovades. Al temps, a aquelles autoritats i a la novella generació d'estudiosos pertany la cura i la missió, prou feixuga i prou llarga, d'anar rectificanc i milloranc un sistema —a base també naturalment d'amples acords— que deixant a un costat altres raons no pot ésser tan madurat com caldria si hem d'acudir oportunament a la satisfacció legítima que de manera imperativa demanen tant les necessitats com les inquietuds de l'hora present.

3.2. Acceptació i impacte social de les Normes

L'acord de Castelló fou publicat, com ja hem apuntat, en el número XIV del *Boletín* de la SCC (ps. 273-180), en el setmanari *El Camí* i en *Anales del Centro de Cultura Valenciana* i l'Ajuntament de València en preparà un fullet, que fou repartit gratuïtament durant la Festa del Llibre de 1933.¹⁶

La publicació de les Normes fou acollida amb entusiasme i tingué un impacte immediat sobre el món cultural valencià.

D'una banda, des de sectors ben distants ideològicament se saludà l'acord d'una forma inequívoca. I només cal llegir, a tall d'exemple les paraules de Teodor Llorente, director de *Las Provincias*, i el text de la revista *El Camí*:

Ja tenen els escriptors valencians les desitjades normes ortogràfiques, acceptades per al casi totalitat de les entitats i conreadors de la nostra llengua. Bé podem dir que hem donat un pas de jagant. No es pot creure que estes normes puguen tindre la vida pobra que obtingueren les anteriors, patrocinades per Lo Rat-Penat. (*Las Provincias*, reproduït a Pérez Moragon, 1982)

«Les normes ortogràfiques són acceptades per tots. S'ha acabat l'anarquia envilidora del nostre idioma valencià. La delicada i amada planta de la convivència i de la tolerància ha produït al bell mig del País Valencià una de les seues flors més preuades.» (*El Camí*, 1933)

16. Pérez Moragon (1982: 133-143) transcriu la versió completa de l'acord, tal com fou publicat al BSCC. A la pàgina Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives es pot consultar la versió facsimil electrònica de l'edició que en preparà l'Ajuntament de València (Colomina, 2002).

De l'altra, l'acord de Castelló va comportar la generalització immediata de la normativa proposada, va possibilitar la posada en marxa d'iniciatives de promoció de l'ús de l'idioma propi dels valencians —com ara la creació a l'Ajuntament de València d'un servei gratuït de correcció i traducció de rètols i documents—, va permetre la realització de cursos de valencià i fou el punt de partida d'una intensa tasca de divulgació de la normativa i d'aprofundiment en l'estudi de la llengua pròpia. En aquest sentit, resulta imprescindible la tasca de Manuel Sanchis Guarner —autor de *La llengua dels Valencians* (1933) i un dels filòlegs més ben preparats i més influents en la moderna filologia valenciana—, Carles Salvador —mestre, escriptor, activista cultural i home polifacètic, autor del *Vocabulari ortogràfic valencià* (1933), de *Qüestions de llenguatge* (1936) i de la *Gramàtica valenciana* (1951), i professor dels cursos de valencià del Centre de Cultura Valenciana i de Lo Rat Penat—, Josep Giner —home d'una sòlida formació lingüística, que va publicar *La conjugació dels verbs en valencià* (1934)— i Enric Valor —que impulsà l'ús de les Normes en el setmanari *El Tio Cuc*, col·laborà en la redacció del *Diccionari català-valencià-balear*, dirigit per Francesc de Borja Moll, i publicà obres de referència per divulgar la normativa de l'IEC al País Valencià, entre les quals cal destacar *Millorem el llenguatge* (1971) i *La flexió verbal* (1983).

També resulta essencial la tasca divulgadora realitzada durant els difícils anys de la dictadura per les editorials Torre, L'Estel, Lletres Valencianes i Sicània, entre d'altres, i més recentment per associacions com Acció Cultural, editorials com Tres i Quatre o Bromera, per les universitats valencianes, per les escoles i els centres d'ensenyament secundari, pels escriptors i pels ajuntaments, que han convocat centenars de premis literaris, pels periòdics *El Temps* i *El Punt* i per centenars d'associacions locals i comarcals, distribuïdes arreu del País Valencià, que han publicat, i publiquen, una nòmina interessant, de vegades d'una qualitat admirable, de publicacions periòdiques d'acord amb la normativa emanada de les Normes del 32. Tot plegat, ha representat un autèntic revulsiu per a la normalització lingüística i cultural del País Valencià:

Les Normes de Castelló han creat una gran i saludable inèrcia de lectors i escriptors. L'idioma s'ha consolidat i es consolida més i més segons el seu ensenyament va ampliant-se, i així ha pogut resistir i pot resistir els embats absurds, i inimaginables, que sofreix, perquè una nodrida colla de bons valencians han petjat terra ferma en el seu treball renovador (Valor: 1999)

4. Actualitat i vigència de les Normes del 32

4.1. La societat castel·lonenca actual

Castelló de la Plana té en l'actualitat una població de 172.110 habitants d'acord amb el cens de l'Institut Nacional d'Estadística de 2006 i és el centre comercial d'una àrea comarcal amb poblacions com Borriana, Vila-real, i Almassora que pot arribar als 300.000 habitants. I si bé no ha deixat de créixer en totes les dècades del segle XX, és a partir de l'any 2000 quan es produeix una veritable expansió demogràfica: es passa de 137.741 habitants a la xifra actual, i pot superar

fins i tot l'augment demogràfic de la dècada dels anys seixanta.¹⁷ Cal assenyalar que en aquest context la immigració suposa el 80 % del creixement demogràfic de Castelló, on una cinquena part dels seus habitants han nascut fora d'Espanya. Pel que fa a la província, en aquest marge de temps, s'ha passat de 10.300 estrangers a 75.500.

Quant a les activitats econòmiques, el fet de ser capital i centre d'una àrea demogràfica important impulsa el sector terciari, de serveis. La indústria ceràmica i la construcció són les dues activitats productives més importants. De fet, l'augment demogràfic ha afavorit una expansió constant de la construcció no solament pel que fa als habitatges sinó també a la necessitat de millora de les infraestructures i accessos a la ciutat. S'han construït diverses rondes i desviaments de carreteres per facilitar un trànsit que contínuament col·lapsa la ciutat en les hores punta. La creació de la Universitat Jaume I, entre d'altres factors, ha tingut una incidència decisiva sobre l'urbanisme de la zona oest i nord-oest de la ciutat: ha provocat un canvi en el recorregut del tren i la construcció d'una nova estació, cosa que ha permés la integració a la ciutat del sector de "damunt la via", i tot plegat ha condicionat la canalització i el cobriment del riu Sec. També s'ha de dir que el model de creixement urbanístic de Castelló ha estat un dels més criticats, tant per la manca de visió de futur com per l'aprofitament abusiu de l'espai disponible, sense preveure la inserció de zones verdes, espais oberts i vies urbanes amples.

La bonança econòmica dels últims anys que ha permés que Castelló siga una de les zones amb menys treballadors aturats i amb un bon nivell de renda també té l'altra cara de la moneda: l'especulació immobiliària, la contaminació atmosfèrica i acústica, l'explotació laboral i la xenofòbia.¹⁸

Tot i ser la ciutat on se signaren les Normes del 32 i on en la dècada dels 30 hi hagué un sentiment valencianista que era compartit per diversos sectors socials, la llarga etapa del franquisme ha incidit negativament en l'ús oral del valencià entre les classes mitjanes i benestants. Parlar valencià era senyal d'extracció baixa i de poca educació. Parlar castellà als fills ha estat la tònica dominant. Tant és així que, quan es recupera la democràcia, alcaldes d'esquerra, com el socialista Antonio Tirado, utilitzen exclusivament el castellà en les seues intervencions públiques. Més encara, l'alcalde del Partit Popular, José Luís Gimeno, aconseguí notorietat social a partir de la seua implicació personal en una associació que defensava que l'aprenentatge del valencià fóra voluntari i que va lluitar aferrissadament contra la introducció del valencià com a llengua vehicular d'ensenyament en el Programa d'Incorporació Progressiva. Segurament, aquesta activitat militant contra el català ha estat recompensada amb el càrrec de màxim responsable de la futura ciutat de les llengües. L'actitud diglòssica és una constant en la majoria dels polítics castellonencs, especialment en els càrrecs del partit instal·lat des de fa més de deu anys a l'Ajuntament i a la Diputació Provincial.

D'altra banda, el valencianisme polític no ha aconseguit una incidència significativa en la societat castellonenca. Només el Bloc Nacionalista Valencià,

17. Vegeu l'evolució de la població de Castelló de la Plana en *Els escriptors castellonencs i les Normes del 32* (Corbaton i altres, 2007: 135)

18. Una visió "no oficial" i diferent de Castelló és la proporcionada a través de la pàgina web <<http://altrecastello.probeta.yi.org>>

d'obediència estrictament valenciana i no estatal, està present en les institucions castellanenques. Antoni Porcar i Enric Nomdedéu són els polítics d'aquest partit més coneguts a la ciutat de Castelló.

La societat civil ha estat més dinàmica i el teixit cultural castellanenc a hores d'ara és prou afalagador. És una ciutat que compta amb una universitat pública i de nom ben significatiu, *Universitat Jaume I* (UJI). A més de les pròpies activitats acadèmiques, des de l'àmbit universitari s'ha propiciat i afavorit una intensa activitat cultural per a la ciutat (exposicions d'art, aula de teatre, festivals teatrals, premis i tertúlies literàries...), s'han renovat les infraestructures culturals (el Teatre Principal, per exemple) i se n'han creat de noves (el Museu de Belles Arts, l'Espai de Art Contemporani de Castelló i el Palau de Congressos) i s'han reactivat espais culturals com el Conservatori Superior de Música. Hi ha excel·lents llibreries com Argot, Plácido Domínguez i Babel. Aquesta última amb una dinàmica cultural interactiva i participativa que li ha permés obtenir diversos premis com a millor llibreria estatal. També són meritòries les exposicions de la Galeria d'Art Cànem i de la llibreria Pictograma. Enllaçant amb aquestes infraestructures culturals, cal destacar el paper dinamitzador de les institucions: Castelló Cultural, Fundació Caixa-Castelló, l'Ateneu, Acció Cultural del País Valencià, l'Aula Isabel-Ferrer, Amics de la Natura, Fundació Dávalos Fletcher, etc.

La nòmina d'escriptors també ha augmentat, tant en castellà com en valencià. En el camp de la poesia, són remarcables alguns autors com Rosa Maria Vilarroig, Antoni Albalat, Francesc Mezquita, Rossana Zaera, Lluís Meseguer, Josep Porcar, Juan María Calles, Francisco Baldó i Manuel Garcia Grau, mort recentment. En teatre, cal destacar el domini del teatre populista en valencià amb grups com «Tragapinyols», «Baladre» i autors com Manuel Mesado, Rafa Lloret i Manuel Mundina. L'altra vessant, el teatre innovador, ha tingut la presència d'excel·lents actors com Pep Cortés, Raül Torrent, Xavier González, Carles Pons, Tian Gumbau, i grups com Espiral, Universal Còmics i Xarxa Teatre.

Tanmateix, el gènere que quantitativament ha crescut més –i on la preocupació ja és per la qualitat– és la narrativa. La incorporació del valencià a l'ensenyament ha propiciat en part aquest creixement. Manuel Vicent, Joan Francesc Mira, Biel Mesquida, José Luís Aguirre, Rafael Ribés, Víctor Vázquez, Tomàs Escuder, Joan Andrés Sorribes, Jordi Querol, Pep Castellano, Roser Barrufet, Joan Jesús Pla i Vicent Marcà, desaparegut recentment, són alguns dels narradors més coneguts.

L'assaig i el treball erudit, en general, té també figures rellevants com Joan Francesc Mira, Joan Garí, Àlvar Monferrer, Germà Colon, Vicent Pitarch, Lluís Gimeno, Lluís Meseguer i Ferran Olucha.

Comptat i debatut, el panorama de les lletres castellanenques passa per un bon moment. (Meseguer, 2003: 241)

Pel que fa a pragmàtica i l'estilística de l'escriptura literària, per tant, hi ha un nivell heretat diguem-ne de sinceritat, d'integració, de coherència interna que travessa l'evolució diacrònica –és a dir, la constant renovació estètica, la formació retòrica, les lectures- i la diversitat ideològica –és a dir, les posicions de l'escriptura davant la religió, l'economia, el retard social, l'uropeisme o l'espanyolisme, la qüestió nacional, o la moral personal. En aquest context, l'escriptor castellanenc, com és lògic, ha hagut de superar vicissituds de tota mena: educat en castellà i amb el valencià com a llengua oral, constret per la manca de tradició literària culta immediata, o subordinat a les

referències culturals oficials, de vegades, ha desembocat al bilinguisme o a la diglòssia; d'altres, ha viscut la seva incomunicació en forma de solitària "poètica personal", com a mecanisme d'autoidentificació o com a "exili interior". Finalment, però, en aquest marc, l'època actual és la millor de tota la història de la literatura a la ciutat, i hi ha unes dotzenes d'escriptors i escriptores en castellà i en valencià, alguns dels quals considerats excel·lents.

Pel que fa al coneixement del valencià a la ciutat de Castelló, les últimes dades de què disposem¹⁹ ens donen el següent panorama: el 94% de la població entén el valencià, el 71% el sap parlar, el 56% el sap llegir i només el 25% el sap escriure. Aquestes dades són de l'any 1995, precisament l'any en què comença a invertir-se la tendència i, per tant, s'haurà produït una disminució, ja que en el conjunt dels territoris valencianoparlants entenen el valencià el 82% i el saben parlar el 59%. Des de 1989, s'observa un descens general del coneixement del valencià i del seu ús en tots els àmbits.

Aquest coneixement del valencià, tot i la seua predictable reculada, no guarda relació de cap manera amb el seu ús. L'ús del castellà supera a l'ús del valencià en tots els àmbits: a casa, el castellà és parlat habitualment per un 45% de castellonencs, front a un 36% de ciutadans que parlen valencià. Amb els amics, parla sempre en castellà el 40% de la població; en valencià, només l'11%. En el treball i amb els companys, un 39% utilitza exclusivament el castellà, front a un 9% que utilitza només el valencià. I amb gent desconeguda, el 45% usa sempre el castellà, mentre que només el 12% s'adreça en valencià. Cal afegir que la presència del valencià en la majoria dels mitjans de comunicació, en les grans superfícies i en els àmbits d'oci és pràcticament testimonial.

En general, se segueixen els paràmetres que confirmen la vigència actual del procés secular de substitució lingüística del valencià pel castellà, tot i la recuperació de la democràcia i els intents de normalització lingüística. Els indicadors d'aquest procés són ben evidents. El valencià s'usa més en l'àmbit rural i en les poblacions de menys de 100.000 habitants. I Castelló no és una excepció. La gent jove, a pesar del seu coneixement oral i escrit del valencià per haver-lo estudiat, el parla menys (difícilment arriba al 20%) que la gent major. Els que avui dia tenen més de 55 anys són els que més parlen en valencià. Encara que tradicionalment l'ús del valencià ha estat considerat com a signe d'infravaloració social i cultural per les classes benestants, actualment aquest sentiment diglòssic es veu reforçat perquè el castellà es percep com la llengua instrumental, com l'única llengua necessària, la que aprenen i necessiten els nouvinguts estrangers per a accedir a tots els àmbits d'ús. Des de 1986 a 2004, la població s'ha incrementat un 22% i d'aquesta xifra un 60% és població estrangera. Més del 80% d'immigrants no utilitzen mai el valencià, fins i tot els que porten més de 20 anys de residència. Per sectors, un exemple clar d'aquest ús majoritari del castellà propiciat per la immigració és la construcció, que és l'àmbit d'ús amb menys presència del valencià.

L'ús del castellà pels immigrants no fa més que constatar la tendència de la presència predominant d'aquesta llengua en tots els àmbits d'ús de Castelló.

19. Dades obtingudes del SIES (Servici d'Investigació i Estudis sociolingüístics) de la Conselleria d'Educació de la Generalitat Valenciana a partir d'una enquesta sociològica a la ciutat de Castelló l'any 1995, complementades amb el *Llibre blanc del coneixement del valencià* (Ros i Pardo, 2005).

Difícilment els nouvinguts usaran una llengua que és infrautilitzada pels mateixos castellanencs.

A Castelló, el futur del valencià a hores d'ara és incert. El seu ús s'ha centrat en el món de l'ensenyament, especialment en la introducció de l'assignatura de "valencià" i en el marc curricular que, de fet, ha aconseguit vehicular l'ensenyament en dues direccions oposades: els alumnes que fan l'ensenyament en castellà i els alumnes que ho fan en valencià. Aquesta és la realitat a pesar dels programes d'ensenyament en valencià (PEV) i d'incorporació progressiva del valencià (PIV). Difícilment es pot arribar a un 30% d'alumnes que estudien en valencià i més difícil encara és aconseguir que un 30% de les assignatures puguen donar-se en valencià en el programa PIP. Vint-i-cinc anys després de la introducció del valencià a primària i secundària, no s'ha aconseguit encara ni assolir un 50% equitatiu entre les dues llengües oficials. Es pot dir, altrament, que continua el procés de *guetització* del valencià, un fenomen que reflecteix perfectament la societat castellanenca actual, una societat intensament diglòssica i profundament castellanitzada.

Tot i així, hi ha signes que a la llarga poden incidir en una major presència del valencià. En les recents enquestes, més del 50% de valencians critica els seus polítics i l'administració pública pel poc ús que fan del valencià. I quasi un 60% creu que el valencià s'hauria d'usar més i perceben aquest increment de l'ús com un fet positiu. També és molt important que els sectors socials més partidaris del valencià es troben entre els estudiants i entre la gent que té estudis universitaris. A més, la comunitat educativa i la societat civil, representada per Escola Valenciana Federació d'Associacions per la Llengua, també aposten pel futur en valencià i són un bon exemple l'assistència de més de 200.000 persones a les *Trobades per la Llengua* que han tingut lloc durant la primavera de 2007.

A Castelló, fa la impressió que es podria fer més per l'ús del valencià. Tot indica que des de l'administració local i autonòmica no es posa a l'abast ni es propicia el desig manifestat en les enquestes d'una major presència del valencià en tots els àmbits d'ús. Caldria fer, des de les institucions, una política lingüística que engegara campanyes de conscienciació lingüística entre la població per superar i canviar prejudicis i actituds que bloquegen l'ús de l'idioma en els espais públics. Cal fer visible el valencià. En la retolació dels comerços petits i grans, en les oficines, en les empreses. En els mitjans de comunicació privats i públics. En el cinema. En la vida de Castelló.

4.2. Present i futur de les Normes

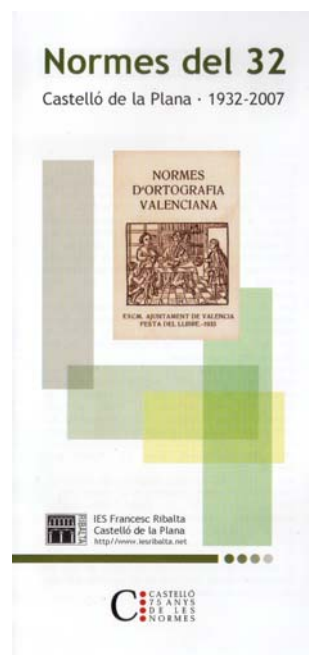
Les Normes de Castelló van ser fruit d'un acord, d'una entesa necessària entre els escriptors valencians davant de l'anarquia ortogràfica existent en aquell temps. Aquest fet ha estat transcendental per a l'ús i la pervivència de la nostra llengua precisament en uns dels períodes, per no dir el que més, d'obstaculització a l'ús normal de qualsevol llengua que no fóra el castellà. La llarga dictadura franquista amb tot el que ha significat de prohibició i estigmatització de les llengües "regionals" va accentuar l'ús diglòssic del valencià, amb una política lingüística encaminada a substituir-lo o reduir-lo als usos informals i vulgars, a conscienciar la població valencianoparlant de la necessitat d'usar el castellà per ascendir

socialment i sentir-se més espanyol i altres coses «*habla en cristiano*», a incidir des de l'escola que la llengua era el castellà i la resta dialectes i, per tant, parlars inferiors.

No és d'estranyar, per tant, l'ús del castellà com a llengua familiar, de transmissió als fills, a càrrec d'uns pares mediatitzats i manipulats per una visió unitària, centralista i uniforme de l'Estat Espanyol. Aquest llarg parèntesi es va combatre des de la clandestinitat i des dels moviments democràtics amb proclames, cançons i reivindicacions fetes amb el valencià normatiu i digne acordat a Castelló, l'any 1932.

La llei d'ús i ensenyament del valencià de 1983 i tota la documentació de l'administració autonòmica valenciana ha estat redactada prenent com a base aquest acord normatiu. Precisament perquè les Normes del 32 són una adaptació de la normativa fabriana, s'ha evitat l'escissió ortogràfica de la llengua comuna catalana i aquest fet representa el present i el futur de la normalitat en l'ús del valencià. Les dificultats que comporta pertànyer a una comunitat lingüística catalanoparlant que no té un Estat propi es veurien sèriament agreujades si el valencià es considerara una llengua independent i escrita amb una normativa diferent. La presència actual del català en els mitjans de comunicació, en Internet, i el seu ensenyament en universitats europees i americanes fa que la nostra llengua siga una referència positiva per a totes aquelles llengües en procés de normalització.

Per altra banda, la comunitat lingüística catalanoparlant es troba davant un greu problema de cohesió. El català és parlat en quatre Estats diferents i dins de l'Estat Espanyol en quatre comunitats autònomes distintes: Catalunya, Illes Balears, Comunitat Valenciana i Aragó, a més del petit territori del Carxe a Múrcia. D'entre tots aquests territoris, les postures més secessionistes han sorgit al País Valencià, són els anomenats sectors «*blaveros*»²⁰ representats per institucions com «*Lo Rat penat*», «*La Real Acadèmia de Cultura Valenciana*» i partits polítics com «*Unió Valenciana*», que des de la transició política han protagonitzat una autèntica batalla per la llengua que, entre altres coses, ha dificultat la normalització del valencià. Des que el govern valencià està majoritàriament en mans del partit popular s'ha propiciat la creació d'un nou ens d'autoritat lingüística entre els valencians, a partir de llei 7/1998, de 16 de setembre, de la Generalitat Valenciana, de Creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, en un

Il·lustració del tríptic editat per l'IES Francesc Ribalta per commemorar el 75è aniversari de la signatura de les Normes de Castelló (2007)

²⁰. Per conèixer la postura secessionista, consulteu *El laberint valencià* (Pradilla, 2004) i *La pesta blava* (Bello, 1988)

intent d'aparcar les qüestions lingüístiques i deixar-les al marge del debat polític. La dificultat de consensuar la unitat de la llengua fa que es trobe la següent definició laberíntica de valencià, que trobem redactada en el preàmbul de l'anomenada llei:

El valencià, idioma històric i propi de la Comunitat Valenciana, forma part del sistema lingüístic que els corresponents Estatuts d'autonomia dels territoris hispànics de l'Antiga Corona d'Aragó reconeixen com a llengua pròpia.

Tot i això, sembla clar que l'Acadèmia (AVL) se sent continuadora de la tasca feta a Castelló l'any 32:

Les anomenades Normes de Castelló són un fet històric que constitueixen i constitueixen un consens necessari. El Consell Valencià de Cultura reivindica l'esperit de l'acord que les féu possibles l'any 32 i entén que eixes normes han sigut el punt de partida, compartit pels valencians, per a la normativització consolidada de la nostra llengua pròpia. Aquella és un patrimoni lingüístic a preservar i a enriquir per l'ens de referència normativa que es proposa en l'apartat que seguix. L'ens es basarà en la tradició lexicogràfica i literària i la realitat lingüística genuïna valenciana.²¹

Caldrà veure en un futur pròxim si ha valgut la pena la creació d'aquesta nova institució, si ha servit per tancar les polèmiques entorn de la llengua i ha aconseguit dinamitzar l'ús del valencià o si, en canvi, ha servit per introduir duplicitats innecessàries en la normativa, per generar confusió entre els usuaris i, en definitiva, per atiar el foc del secessionisme lingüístic i per bloquejar l'ús social de l'idioma. En tot cas, el marge que separa un enfocament més o menys unitarista d'un altre més o menys secessionista és molt subtil (Pradilla, 2004: 132-133):

Així i tot, la creació de l'esmentat ens de referència normativa al País Valencià, amb l'assumpció de la unitat de la llengua —encara que siga d'una manera críptica—, en la meua opinió finiquita el secessionisme obtús, això és, el que pretén legitimar-se adduint una faula mítica sobre els orígens del valencià. Però deixa la porta oberta a una estratègia molt més perillosa que menaria a la creació d'una nova llengua mitjançant la potenciació hiperbòlica de la seua especificitat envers la resta del domini lingüístic. Una estratègia estandarditzadora, no ho oblidem, que s'ha aplicat amb èxit en l'establiment del galleg com una llengua diferent del portugués. No cal dir que, segons quin perfil acabe tenint la flamant *autorictas*, la temptació d'apostar per aquesta nova estratègia secessionista —malgrat les substancials diferències d'ambdós casos— pot arribar a ser irrefrenable.

Amb les Normes de Castelló ha sigut possible i és possible encara l'ús normal del valencià en tots els àmbits d'ús. Sense aquesta normativa, no seria possible usar el valencià en àmbits formals on es requereix una varietat estàndard superadora dels parlars locals i dialectals. I aquest és el repte del futur: que el valencià estiga present en els diferents àmbits d'ús, que siga normal el seu ús, que no estiga mediatitzat pel castellà. Que la documentació, els llibres i mitjans de comunicació orals i escrits en valencià puguen circular i ser entesos al llarg de tota la comunitat catalanoparlant.

21. El preàmbul i les disposicions de la llei es poden consultar directament en la mateixa pàgina web de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua < <http://www.avl.gva.es> >

5. Conclusions

Les Normes de Castelló són una part essencial del procés de normativització de la llengua catalana, un procés que s'inicia amb la celebració del Primer Congrés de la Llengua Catalana (1906) i amb la creació de l'Institut d'Estudis Catalans (1907) i que es tanca el 1932 amb la publicació del *Diccionari de la llengua catalana* i amb la signatura de les Bases de Castelló. Per als valencians, les Normes són la primera pedra del llarg i duríssim procés de reconstrucció lingüística i cultural que s'inicià amb la Renaixença i que ha de dur a la plena normalitat de l'idioma propi en tots els àmbits d'ús, els públics i els privats, i en tots els sectors socials.

Perquè això siga possible, el valencià (el nostre català) ha de ser un factor d'integració i de modernitat i ha de ser percebut com un mecanisme de projecció al món des del coneixement i l'estima de les pròpies arrels. El futur del català al País Valencià passa, inevitablement, per un canvi radical en la visió que els propis valencianoparlants tenen del seu idioma i en les idees i prejudicis que es transmeten des d'aquesta percepció als valencians de parla castellana i a les persones novingudes. El valencià no pot ser només un signe d'identitat, un element simbòlic, una marca per llançar-se a la cara en la confrontació política. Si ha de sobreviure en l'era de la globalització i el multiculturalisme, s'ha de convertir en una eina potent de comunicació, ha d'emergir com a vehicle de cultura i ha de transformar-se en mecanisme d'integració i de promoció social. És imprescindible, per tant, potenciar la presència del valencià en tots els àmbits d'ús lingüístic i reforçar, alhora, el seu paper simbòlic evitant la confrontació suïcida amb els altres territoris del domini lingüístic.

La pervivència del català al País Valencià necessita un canvi urgent de perspectiva, una implicació decidida de les institucions i de tots els ciutadans, que han d'entendre que no es tracta d'una llengua subalterna, d'una llengua de segona o d'una llengua redundant i, per tant, innecessària. El català és una cosa de tots, dels valencianoparlants i dels no-valencianoparlants, dels valencians d'origen i dels novinguts. I per assolir aquest objectiu és imprescindible que el coneixement del català (del valencià) siga una condició imprescindible per obtenir la ciutadania valenciana, que es promoguen iniciatives per conscienciar els ciutadans de la precarietat de la situació de l'idioma propi i per canviar prejudicis i actituds que en bloquegen l'ús en els espais públics i que el valencià siga, en definitiva, una llengua suposada (o pressuposada) en les relacions amb persones desconegudes. A més d'aquestes iniciatives, que són una condició imprescindible per visibilitzar l'idioma propi, les institucions públiques han de preveure accions de promoció de l'ús social en els àmbits més deficitaris (els mitjans de comunicació de massa, la justícia, l'economia, la ciència i la tècnica, el món empresarial...), s'ha de consolidar un model unitari de llengua estàndard per als usos formals (oral i escrit), s'ha de clarificar definitivament la filiació i entitat del valencià i s'ha d'exigir que les autoritats normatives facen propostes clares, coherents i no contradictòries.

Les Normes de Castelló constitueixen un marc de convivència, de normalitat i de modernitat i tenen, a més, el valor simbòlic de suposar un reconeixement explícit i inequívoc de la catalanitat de la llengua dels valencians. Des de la perspectiva actual, pot fer la impressió que de vegades s'ha subratllat amb massa èmfasi el seu significat. No obstant, cal remarcar que l'acord es prengué en un

moment molt difícil i que si no s'hagués adoptat en aquell moment, difícilment s'haguera pogut arribar al consens que es va generar al voltant del document de la Castellonense i, per tant, de les normes de l'IEC. I no resulta gens difícil aventurar que la societat valenciana actual, sense les Normes del 32, estaria submergida en un caos normatiu tan monumental que el procés de galleguització seria ja un fet irreversible i, per tant, la supervivència del català al País Valencià penjaria d'un fil.²² Ara, setanta-cinc anys després d'aquell acte enèrgic de compromís amb la llengua compartida, els valencians tenim l'obligació de fer-nos dignes hereus de les persones i institucions que van emprendre el camí de la fidelitat al seu poble i a la seua cultura. Ara, potser és el moment de recollir les paraules, contundents i inequívokes, de Joan Fuster en el discurs que pronuncià a la plaça de Bous de Castelló el 25 d'abril de 1982 en l'acte de commemoració del cinquantenari de les Normes, convocat per Acció Cultural del País Valencià:

Venim a Castelló, on el 1932 van acordar-se les Normes, per fer una afirmació enèrgica, ferma, convençuda, de la nostra fidelitat a la llengua que parlem i a la nostra voluntat de restaurar-la en la seua plena normalitat cívica a tots els nivells. Venim a Castelló, el 1982, a ratificar el sentit unitari, d'irreductible catalanitat, que inspirà les Normes. Venim a Castelló a proclamar en veu ben alta que, contra les maniobres hostils al nostre idioma que hi ha en marxa, el poble valencià conscient alçarà la resistència més festiva i més clara.

Bibliografia

- AVL (2002): *Documents: De les Normes de Castelló a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- (2005): *Dictamen sobre els principis i criteris per a la defensa de la denominació i l'entitat del valencià*, València, Generalitat Valenciana, DOGV, núm. 4983, 12 d'abril de 2006 [en línia] < https://www.docv.gva.es/portal/portal/2005/04/12/pdf/doc/2005_3416.pdf> i < https://www.docv.gva.es/portal/portal/2005/05/06/pdf/doc/2005_4906.pdf>
- Aub, Max (1997): *Campo cerrado*, Madrid, Alfaguara
- Bello, V. (1988): *La pesta blava*, València, tres i quatre
- Campos, Xavier i Manuel Carceller (1984): *Miscel·lània de textos en homenatge a les Normes de Castelló*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló.
- Carbó, Ferran (2007): *La poesia catalana del segle (XX)*, Alzira, Bromera.
- Carceller, Josep Miquel (ed.) (2001): *Castelló segle XX. Fets i ficcions*, Castelló de la Plana, Colla Rebombori.
- Colomina, Jordi (ed.) (2002): *Normes d'ortografia valenciana* [en línia], Alacant, Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives. Edició facsimil electrònica de les *Normes d'ortografia valenciana*, València, Ajuntament de València, 1933 << <http://www.lluisvives.com/servlet/SirveObras/jlv/01316108600682054644802/index.htm>> [consulta: 10 de novembre de 2007]
- Corbaton, Maria Àngels i altres (2007): *Els escriptors castellanencs i les Normes del 32. Material didàctic*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.

²² Aquesta interpretació és, òbviament, una hipòtesis personal dels autors, però la mateixa idea ha estat expressada, d'una forma molt similar, per Vicent Pitarch en diverses intervencions orals (conferències i taules redones) durant els últims mesos.

- Gimeno, Lluís (2006): *Panorama sumari de les lletres valencianes. Escriptors castellanencs dels segles XII al XX*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura
- (ed.) (2000): *Josep Pascual Tirado i l'Obra del Diccionari (1920-1930)*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura
- Iborra, Josep (1982): *Taula de Lletres Valencianes. Selecció de textos*, València, Institució "Alfons el Magnànim"
- Llombart, Xavier (2001): "Del cinematògraf al cinemascop", dins *Castelló segle XX. Fets i ficcions*, Castelló de la Plana, Colla Rebombori, ps. 101-110
- Meseguer, Lluís (2003): *Castelló literari. Estudi d'història cultural de la ciutat*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I
- i Santi Cortés (2001): *Enric Soler i Godes. L'escola i la cultura*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I.
- i Josep Palomero (ed.) (2007): *Els escriptors castellanencs del primer terç del segle XX i les Normes del 32*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Pasqual Tirado, Josep (1935): *De la meua Garbera*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura [edició facsímil de la Caixa d'Estalvis de Castelló, 1986].
- Pérez Moragon, Francesc (1982): *Les Normes de Castelló*, València, Eliseu Climent.
- Pitarch, Vicent (1994): «L'institut Ribalta davant la llengua del país», Ribalta, Monogràfic Institut Ribalta, Quaderns d'aplicació didàctica i investigació.
- (2002a): *Les Normes de Castelló. Textos i contextos*, Castelló de la Plana, Ajuntament de Castelló
- (2002b): "Les Normes de Castelló, símbol i projecte de modernitat al País Valencià", dins *Les Normes del 32, setanta anys després*, València, Edicions Alliolí, ps. 47-49
- Pradilla, Miquel àngel (2004): *El laberint valencià*, Benicarló, Onada Edicions
- Ramos, Joan Rafael (1989): *La qüestió lingüística en la Premsa de Castelló de la Plana (1834-1938)*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló
- Revest, Lluís (1930): *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu*, Castelló de la Plana, Armengot.
- Ros, Honorat (coord.) (2005): *Llibre blanc de l'ús del valencià: enquesta sobre la situació social del valencià*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Saragossà, Abelard (1998): *Passat, present i futur de les Normes Ortogràfiques de Castelló*, València, Saó.
- (2002): "Les Normes Ortogràfiques de Castelló (1932) des d'una perspectiva històrica", dins *Les Normes del 32*, València, Edicions Alliolí.
- Simbor, Vicent (1983): *Carles Salvador i Gimeno: una obra decisiva*, València, Diputació Provincial de València
- (1988): *Fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)*, València, Universitat de València.
- (2005): *La narrativa catalana del segle XX*, Alzira, Bromera.
- Sirera, Josep Lluís (1995): *Història de la literatura valenciana*, València, Alfons el Magnànim.
- Valor, Enric (1999): *Discurs d'Enric Valor i Vives en l'acte d'investidura com a Doctor Honoris Causa per la Universitat d'Alacant* [en línia], Alacant, Universitat d'Alacant < <http://www.ua.es/es/presentacion/doctores/valor/discurso.htm> > [consulta: 5 de novembre de 2007]